

РИНКОВА СИСТЕМА ПРАЦІ – СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ФОРМА ВЗАЄМОДІЇ БІОЛОГІЧНОГО, ДУХОВНОГО, СОЦІАЛЬНОГО В ЛЮДИНІ З ПРИРОДОЮ

Іван БУЯН

Copyright © 2011

Економічна теорія “не опускається” на рівень таких життєвих “дрібниць”, як біологічна, духовна та соціальна нужденність людини. Навіть у назві “політична економія” (до речі, не зовсім грамотно побудованим словосполученням, адже слово “економія” відображає такі явища, як бережливість, ощадливість, вигоду від бережливого витрачання чого-небудь) утілюється “схильність” скоріше до загальних та конкретних економічних, політичних проблем ніж до людських.

Біологічні нужди людини практично “випали” з поля зору соціально-економічних теорій, влади, підприємців, а відтак і з контекстів економічних умов праці, реальної заробітної плати, пенсій, стипендій, допомоги багатодітним сім'ям, харчування в лікарнях, нормативів предметів споживання в армії та в'язницях, співвідношення зростання рівнів заробітної плати і цін на матеріали споживання, ліки, послуги. Долучення біологічного, духовного, соціального до змісту економічної теорії сприятиме з'ясуванню багатьох важливих питань життєдіяльності людини.

Дивним є те, що й економісти, і влада визнають важливість задоволення багатоманітної нужденності людини. Економіка такими своїми галузями, як сільське господарство, харчова, легка, будівельна, транспортна промисловість тощо здійснює виробництво життєвих благ для задоволення нужд людського загалу. Саме заради цього названі галузі створені і розвиваються. Але в економічній теорії відсутні думки, концепції про потребу і можливість включення у тих чи інших формах біологічної, духовної, соціальної нужденності людини у систему продуктивних сил та економічних відносин.

Економічній науці пора погодитися, що людина – біологічна, духовна, соціальна істота

і взаємодіє з економікою, її системою через ці її складові. Важливо також з'ясувати, яку саме за змістом роль та які функції і в якій конкретно сфері економічної системи (виробництва, розподілу, обміну, споживання) здійснюють ці чинники. Це означає, що, зокрема, економічна теорія має не лише подолати існуючий антинауковий метод “вилучення” важливих суб'єктивних факторів з економічного аналізу, але й здійснювати цей аналіз з урахуванням біологічного, духовного та соціального в людині.

Метою дослідження є прагнення розпочати формування теорії суті, змісту, місця, ролі та значення взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодії біологічних, духовних, соціальних чинників людини і тими чи іншими явищами, процесами ринкової економічної системи. Цікаво і, напевно, важливо дізнатися чи можливо в економічній відносині між працеемцем і працедавцем якимось чином “включити” біологічні чинники людини і яке це нововведення мало б значення для працівника.

Сутність предмета дослідження визначає задіяння у ролі його об'єктів не лише економічні, а й різні біологічні, духовні, соціальні явища та процеси. Для з'ясування значущості задоволення біологічних нужд в життєдіяльності живих організмів розглядаються способи здолання цієї проблеми людиною і представниками рослинного і тваринного світів. У зв'язку з цим Ф. Енгельс слушно зауважував, що економічні проблеми є найзаплутанішими, і зробити їх простими та відчутно ясними можна лише тоді, коли вони ставляться на належне місце і в правильний взаємозв'язок [1, с. 128]. Проте спочатку треба виявити, виокремити, дослідити суть, зміст, структуру кожного компонента, явища, процесу. І лише після цього отримаємо ситуацію,

коли кожну із складових безпомилково можна буде поставити на “належне місце й у правильний взаємозв’язок”. З’явиться можливість з’ясувати існуючі між ними взаємозалежності, форми та механізми їх прояву.

Доречним є також застосування методу порівняння життєдіяльності організмів рослин, тварин та людей, їх біологічних нужд, загальної для них важливості віднайти у природі джерела існування. Цей метод значно посилює ефективність дослідження. Проблеми взаємодії людини і природи стають більш прозорими, переконливими, яскравими.

Отже, важливо з’ясувати перш за все питання взаємодії біологічного, духовного, соціального в людині і процесу праці та її економічної форми – заробітної плати. Мовиться також про існуючі залежності та співвідношення між обсягами та структурою біологічних нужд населення і структурою галузей економіки, обсягами та якістю предметів і послуг, що ними виробляються.

Надбання, що з’явилися внаслідок здійснення перших кроків у дослідженні суті та форм взаємозв’язку, взаємозалежності, взаємодії біологічного в людині та економічних явищ і процесів, наводять на думку про доречність виокремлення нового біолого-економічного напрямку в науці.

Природа – це Всесвіт, єдність неорганічного та органічного світів, сукупність природних явищ і процесів, що знаходяться у постійному взаємозв’язку, взаємозалежності та взаємодії. Видатний український учений О.М. Костенко вважав, що Природа – це сутність, яка породжує все суще, і схилився до теорії “трьох природ” – фізичної, біологічної, соціальної, кожна з яких існує і реалізується за лише її притаманними законами.

Існує також штучно створена людиною “друга природа”. Вона є результатом поєднання та взаємодії природних ресурсів та людських біологічних, фізичних (генетичних і привласнених), духовних (вроджених і набутих) зусиль і здібностей. Саме зовнішніми природними чинниками Землі і Всесвіту, штучно створеною “другою природою” визначені умови життєдіяльності рослин, тварин, людського суспільства і кожної людини зокрема.

Нежива природа – це зорі, Сонце, сонячні промені, повітря, Земля (земна кора та розплавлена мантія), корисні копалини, гідросфера (водні простори океанів, морів, озер, річок), електромагнітні та звукові хвилі, атмос-

фера та атмосферний тиск тощо. *Жива природа* – органічний світ, який представлений рослинними і тваринними організмами (флора і фауна), людським суспільством.

Явища природи, здатні до життя, отримали назву організмів. Організм (від гр. *organon* – знаряддя, інструмент) – це життєдіяльне біологічне ціле, в якому узгоджено взаємодіють клітини, тканини, органи, системи органів. “Організм людини, – стверджують автори “Функціональної анатомії”, – це цілісна система, що у певному контексті являє собою замкнену цілісність, яка не має будь-якого початку чи кінця” [2, с. 4]. Основною, первинною властивістю будь-якого організму є біологічні нужди в живильних (і не тільки) речовинах.

Життя – особливий біолого-фізіологічний внутрішньо організмівий процес, основна форма існування і розвитку живої природи. Життя є природним біологічним явищем. Воно характеризується такими властивостями та ознаками: 1) обміном речовин та енергією, і у зв’язку з цим біологічною здатністю будь-якої живої істоти асимілювати отримані ззовні речовини, переробляти їх, прилаштовуючи до нужд її різних структур; 2) залежністю життєвих процесів організму як живої системи від зовнішніх умов, чинників, процесів; 3) здатністю організму до активного регулювання перебігу внутрішніх життєвих процесів і виконання всіх потрібних зовнішніх дій та функцій; 4) наявністю у системі організмів високоупорядкованих структур, різних складних компонентів, біологічних, фізіологічних, хімічних процесів, їх постійних змін та оновлення; 5) здатністю до розмноження, росту, відтворювальності собі подібних, спадкоємності; 6) спроможністю адаптуватись до зовнішнього довкілля. Отже, життя – це явище, яке являє собою сукупність відповідних внутрішньоорганізмівих процесів і різних форм взаємодії організмів із зовнішнім середовищем.

Природа, по-перше, немов навмисне протиставила різноманітні зовнішні щодо організмів багатства Землі, невичерпні сили космосу, тобто те, що потрібно для життя організмів, з одного боку, і нужди, зокрема біологічні, рослин, тварин та людей, – з іншого. Тим самим природа визначила вітальні умови самої можливості життя рослин, тварин і людей. Задоволення первинних нужд становить природну умову забезпечення життя. І тут не існує вибору, адже мовиться про життя або про смерть. При частковому задоволенні нужд ор-

ганізм руйнується, виникають найрізноманітніші хвороби, стан пригніченості. По-друге, природа забезпечила наявність тих внутрішніх, загальних й особливих біологічних органів, властивостей рослин, тварин і людей, завдяки яким вони здатні до дій стосовно “придбання” речовин, предметів, спроможних задовольняти їх наявні нужди.

Взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємодія біологічних нужд і біологічних та інших сил і способів чи використання безпосередньо природних джерел, або ж застосування штучних засобів створення всього значущого для їх вгамування становить основний біологічний закон життєактивності організмів.

Організми утворюють органічний світ, який є сукупністю 500 тисяч видів рослинного, 1,5 мільйонів видів тваринного світу, 7 млрд людей. Людина – один із видів органічного світу. З її виникненням та розселенням по земній кулі з'являється особливий людський рід.

Для того щоб з'ясувати значимість біологічних властивостей у життєдіяльності людини доцільно попередньо дослідити більш прості біологічні форми взаємодії рослин і тварин з природою. Аналогічний спосіб застосовував В.А. Роменець, досліджуючи психологію творчості. “Складне – творчість людини – можна краще зрозуміти, коли попередньо вивчити більш просте – поведінку тварин. Дослідження інтелекту антропоїдів дає змогу простежити найпростіші механізми перетворення ними предметного світу, рівень їхніх здібностей до евристичної діяльності” [3, с. 22].

Природно-статичний спосіб існування та розвитку рослин

Рослина – це один із видів організмів, одна із форм існування та розвитку живої матерії. Рослинний світ – життєве середовище, яке, по-перше, є особливим, рослинним типом забезпечення біологічних нужд живого організму і, по-друге, сутнісно являє собою фундаментальну, первинну основну, природну сферу “виробництва”; йому єдиному належить здатність виконувати місію творця органічних речовин.

Важливішою особливістю рослинного “способу виробництва” є те, що рослини, живлячись неорганічними речовинами ґрунту (вода, іони мінеральних речовин), такими складовими атмосфери, як повітря, сонячні промені, вода, створюють найрізноманітніші за властивостями органічні речовини.

За допомогою кореневої системи рослини всмоктують з ґрунту воду та необхідні іони мінеральних речовин – фосфор, калій, азот, кальцій, магній, сірку, залізо, марганець. Ці речовини є каталізаторами життєдіяльних процесів рослин. Вони пізніше через їжу засвоюються організмами тварин і людей. Зокрема, азот – основа утворення важливих для цих організмів високопоживних речовин – білків.

У клітинках рослинного організму присутній хлорофіл. Звичайний рослинний листочок складається із простих неорганічних сполук, вуглекислого газу і води, поглинаючи хлорофілом світлову енергію Сонця, утворює органічні речовини. Цей біологічний процес отримав назву фотосинтезу. Кореневий та повітряний процеси живлення активізують виробництво органічних сполук і проростання рослин.

Рослинному світу, кожній рослині природою запрограмовані: 1) особливий рослинний спосіб адаптації до сил природи; 2) нужденість відшукати відповідно до власних властивостей місце свого відтворення на Землі; 3) наявність корінної системи живлення; 4) розміщення хлорофілу в клітинах рослини; 5) важливість “знайти” таке місце проростання, де б рослинка мала б можливість отримувати освітлення сонячними променями; 6) здатність рослин природним шляхом перетворювати неорганічні речовини у різноманітні види органічних, “виробляти” всі види споживчих речовин, потрібних для життя та розвитку організмів самих рослин, тварин і людей. При відсутності будь-якого з цих складових рослинка гине.

У результаті “життєдіяння” рослин “виробляється” 150 млрд тонн органічних сполук; утворюються всі потрібні для життєактивності організмів людей і тварин речовини (білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мікроелементи та макроелементи). Енергія Сонця перетворюється в енергію їжі. Одні рослини (зернові) поряд, звичайно, з іншими видами речовин, виробляють більше білків; цукрові буряки та тростини – вуглеводів; овочі, фрукти, ягоди – вітамінів та мінеральних речовин і т. ін. П'ятсот тисяч видів рослин, кількісне представництво кожного з яких є незчисленим, виявилися здатними постійно виробляти таку різноманітність органічних речовин і в таких обсягах, що їх вистачить для розв'язання практично всіх життєвих проблем тварин і людей нашої планети. Дивовижною реальністю постає також відповідність між властивостями споживчих речовин, котрі “виробляються”

окремими видами рослин і потребами в них організмів самих рослин, тварин і людей.

Рослини, як тварини і люди, використовують у процесі дихання кисень. Але якщо тварини і люди, вдихаючи кисень, видихають вуглекислий газ, то рослини у процесі фотосинтезу, з одного боку, щорічно поглинають 200 мільярдів тонн вуглекислого газу, а з іншого – продукують кисню у 20 разів більше, ніж поглинають. І в результаті щорічно виділяють в атмосферу понад 200 мільярдів тонн кисню. Створені рослинами органічні сполуки частково ними ж споживаються і, крім того, нагромаджуються. Частина органічних речовин рослини “відкладають”. Пізніше вони перетворюються в нафту, газ, вугілля, торф, інші види природних енергетичних ресурсів.

Самозбереження досягається різними способами, зокрема, незчисленною кількістю збіжжя, ефективними методами їх “розселення”, витісненням з території інших видів рослин тощо. К. Лінней підрахував, що одна рослина маку дає 32 тис. насінин. Ч. Дарвін в одному плоді “зозулиних сліз” виявив понад 186 тис. насінин. У рослинному світі здійснюються процеси пристосування до абіотичних (неорганічних) чинників довкілля (рослини Півночі більш морозостійкі, ніж Півдня), міжвидової та внутрішньовидової боротьби за існування.

Природно-рухливий спосіб життєактивності тварин

Тварини – інше царство організмів. Вони не здатні виробляти органічні речовини з неорганічних. Живляться, на відміну від рослин, органічними речовинами, мають біологічні механізми перетворення одних видів цих речовин в інші. Наприклад, органічні речовини рослин, перетворюючись у молочні продукти, м'ясо, шкіру, вовну тощо, ведуть рухливий спосіб життя.

Організм тварин – це особлива, природою визначена єдність біологічних потреб і біологічних здібностей “добувати” все потрібне для їх задоволення. Тип живлення зумовлює формування особливої опорно-рухової та нервової систем тварин, здатних знаходити, добувати і споживати живильні речовини.

Тварини не здатні будь-що виробляти, створювати. В них відсутні для цього відповідні органи, властивості, здібності. Для життя, здійснення всіх важливих життєвих процесів, розмноження, відтворення, тваринам достатньо того, що надала їм їх власна та навколишня природа.

Тварини, по-перше, “озброєні” безумовно-рефлекторними механізмами своєї життєдіяльності, що діють у формі інстинктів як природних алгоритмів діяння; по-друге, вони природним чином розселяються по території Землі і тим самим “узгоджують” свої внутрішньо організмові біологічні потреби, перш за все у джерелах їжі, із зовнішніми кліматичними можливостями їх угамування; по-третє, вже через відповідні для кожного виду тварин особливі фізичні властивості, безумовно-рефлекторні та деякі умовно-рефлекторні механізми регулювання поведінки, здійснюють усі необхідні дії для забезпечення свого біологічного життя і родового відтворення.

Тваринний світ – це другий, власне тваринний, тип потреб і способів природним шляхом добувати та споживати їжу, розмножуватися, забезпечувати самозбереження, здійснювати пристосувальні функції. За способом добування їжі тварини поділяються на травоядні та хижаки. Травоядні тварини, хижаки, живі істоти водойом тощо народжуються в місцях, до яких з давніх часів адаптувались їх предки, від народження “мають” “одяг”, “взуття”, “житло”, “туалети”, природою надані інстинкти, завдяки яким безпомилково визначають джерела і види їжі. Розселяються та мігрують земною кулею, узгоджуючи свої властивості з існуючими природно-кліматичними умовами, наявністю джерел життєактивності. Більшість видів тварин відразу після народження, або через невеликий проміжок часу здатні здійснювати все необхідне для задоволення своїх потреб у їжі.

Хижі тварини наділені вражаючою біологічною різноманітністю, морфологічними характеристиками, що визначають їх здатність до життєвиживання, вирізняються способом адаптації, розмноження, місцями розповсюдження на континентах. Вони наділені спроможністю полювати на інших тварин, могутньою фізичною силою, високою швидкістю бігу або мають високорозвинений слух, нюх чи зір. Задля безпеки вони здатні на результативне полювання, а їх хутро чи пір'я набуває потрібного кольору. Вони до того ж схильні до “привласнення” територій, причому кордони ділянок відмічають різними способами – запаховими відмітками чи “задрапами”, і пильно їх охороняють від “окупантів”. Скажімо, самець амурського тигра може важити більше ніж 300 кілограмів і досягати (без хвоста) 3,5 метрів у довжину; живе у середньому 15 років. Міг би прожити і 50 років, але здебільшого гине передчасно.

Біологічні нужди в їжі. Для задоволення біологічних нужд в їжі одному тигру потрібно вполювати 50–70 копитних тварин за рік. Об'єктами полювання для них є великі та середніх розмірів копитні – олені, дикі кабани, косулі, лосі, буйволи. Не пропускають можливості поласувати ведмежатами, а іноді полюють й на дорослих ведмедів. Їх добова норма їжі становить 9–10 кг. Тигр здатний за один раз з'їсти до 30 кг м'яса. За несприятливих умов для харчування (тільки одна із десяти спроб атакувати жертву виявляється вдалою) може голодувати протягом тижня, адже під шкурою тигра накопичується 5–6 см жиру.

Передумови та способи добування їжі. Залежно від наявності здобичі тигри позначають свою територію (самець – 60–100 кв. км, самиця – близько 20) та сміливо і безкомпромісно її захищають, що інколи призводить до трагічних наслідків. Тигри полюють виключно в одиночку. Мають сильні щелепи, гострі зуби, здатні нанести смертельний удар лапами, розвивають швидкість до 60 кілометрів на годину, можуть стрибнути на 5 метрів у висоту і 9–10 метрів у довжину. Тигр вільно бігає із стокілограмовою здобиччю, або перетягує її землею вагою до 1500 кілограм. Переважно вистежують здобич і вичікують її наближення у засідці, добре плавають. Воднораз тигренят тигриця вирощує без допомоги самців. Після народження вони проходять певний “курс підготовки” до самостійного життя – набувають навичок висліджування різних тварин і полювання на них. Молоді тигри стають здатними до самостійного життя у 18 місяців, але залишаються з матір'ю упродовж 2–2,5 років.

Бурий ведмідь має вагу 250–300 кг та довжину тіла – 2,5–3 метри, поєднує тваринну та рослинну їжу. В загальному раціоні перша складає 25%, друга – 75%. Харчується переважно ягодами, жолудями, плодами, горіхами, зеленими рослинами, комахами, їхніми личинками, зерном. Улітку комахи та їх личинки – це одна третина харчового раціону ведмеда, котрий здатний полювати на лосів, кабанів, оленів, вовків, ловити рибу.

Характерним для бурого ведмеда є сезонний цикл життя. Влітку він нагулює підкожний жир вагою до 180 кг, а на кінець осені буде барлогу і залягає у сплячку на 5–6 місяців (залежно від кліматичних умов). За цей період втрачає до 80 кг жиру. Зимову сплячку – біологічний спосіб виживання у період, коли зникають джерела харчування. Ведмідь не

спить, а дримає, його організм пристосований, використовуючи накопичений жир, до того, щоб забезпечити функціонування всіх необхідних у цей період життєвих процесів.

Медведі “озброєні” могутніми щелепами, великими гострими зубами, сильними лапами, довгими кігтями. Сила укусу гризлі як підвиду бурого ведмеда досягає 230 кг. Підстерігають здобич у засідці і зненацька швидким ривком наздоганяють жертву. Вони добре плавають, уміло ловлять рибу; залягають у зимову сплячку. Гризлинята після народження перебувають біля своєї матері до трьох років. За цей час ведмедиця передає їм досвід, навички того, як треба їсти, як цю їжу добувати, як нападати на інших тварин та захищатися від них.

Антилопи гну – великі копитні травоядні тварини вагою 150–250 кг, ростом 1,15–1,4 м. Під час нападу хижаків здатні розвивати швидкість 55 км на годину протягом 30 хв. Особливою формою розв'язання ними проблем забезпечення своїх біологічних нужд в їжі є міграція як переміщення з одного ареалу (територія поширення тварин чи рослин) в інший. Причиною їх сезонної міграції є зміна вологих і засушливих періодів на територіях їх проживання. Отож гну мігрують із засушливих у відповідний час територій у пошуках свіжої трави в інші, відомі їм регіони. Наприклад, 2 мільйони диких тварин долають щорічно у травні-липні шлях у 2 тис. км, головню з Танзанії до південної Кенії. Разом з гну мігрують тисячі зебр і газелей. Подорож не лише далека, а й небезпечна. Вона здійснюється “у супроводі” числених хижаків – тигрів, леопардів, левів, крокодилів. Тому не всім травоядним тваринам вдається дійти до кінцевого місця перебування. У жовтні дощі переміщуються з Кенії в Танзанію, а тому гну вирушають у дорогу в зворотньому напрямку.

Наведені відомі факти з життя травоядних тварин і хижаків яскраво і переконливо засвідчують, що організм – це об'єктивно існуюча біологічна єдність нужд та природного способу їх вгамування. Забезпечення біологічних нужд організмів для рослин і тварин – найважливіша, основна, визначальна природно-біологічна проблема їх життєдіяльності. Похідними явищами, що “обслуговують” нужди, є наявність у рослин та тварин наданих їм природою здібностей для “привласнення” необхідних речовин.

Факти свідчать, що для того, щоб забезпечувати свою біологічну життєздатність, рослинам

доводиться долати значні “труднощі”. Кожна рослинка має знайти місце свого “проростання”, де б її життєздатні властивості узгоджувались з природно-кліматичним довкіллям.

Натомість тваринам доводиться активізувати всі безумовно-рефлекторні, інстинктивні, а іноді й набуті чинники, упродовж значного відтинку часу. Дикі тварини також, застосовуючи біологічні важелі, долають неймовірні труднощі задля виживання, відважуються на смертельні ризики.

Отже, рослини, тварини, люди мають багато спільних рис. Вони є продуктами та невід’ємними складниками живої природи; мають біологічне походження, біолого-фізіологічні, генетичні властивості, клітинну будову, утворення із складних органічних речовин. Організми рослин, тварин та людей – це, з одного боку, сукупність біологічних нужд. “Обтяженість” біологічними потребами – фундаментальна властивість живого організму. Саме живильні органічні та неорганічні речовини є основою життєдіяльності організмів. З іншого боку – це здатність застосовувати відповідні здібності і дії для задоволення нужд. Життя рослин, тварин, людей абсолютно залежить від природи взагалі, її компонентів, природних явищ та процесів. Вони взаємодіють з неживою природою та між собою.

Рослини, тварини, люди мають також значні відмінності. Вони відрізняються будовою організмів, видами, структурою, функціями клітин, тканин, органів, процесами життєдіяльності; способом обміну речовин; фізіологічними, хімічними, енергетичними, фізичними, генетичними властивостями та процесами, способами відтворення. Значними є відмінності в потребах рослин, тварин і людей та способах їх забезпечення. На відміну від рослин і тварин, в структуру нужд людей входить потреба в одязі, взутті, житлі, побутових речах, духовних, соціальних цінностях тощо. Кожна з цих видів біологічних систем своїм особливим способом, через властиві їй механізми взаємодії з природою. Рослини та тварини задовольняють свої потреби природним способом. Людина, крім біологічних, залучає духовні та соціальні чинники виробництва предметів та послуг, створює і використовує в якості посередника економіку. Основними проблемами для рослин і тварин є задоволення біологічних нужд організмів, відтворення. Практично вся їх діяльність присвячена вирішенню цих завдань. Травоїдні (копитні) тварини, хижаки переважають людину в фізичному розвитку,

в ставленні до проблеми задоволення біологічних нужд і, ймовірно, в ступені їх задоволення.

Організми рослин, тварин і людей такі розмаїті, що виникла необхідність в науках їх пізнання. Зокрема, проблеми рослинного світу вивчає ботаніка, тваринного – зоологія, людини та суспільства – десятки природничих (біологія, фізіологія, генетика, психологія, анатомія, антропологія і ін.) та гуманітарних (філософія, соціологія, економічна теорія, історія, економічна історія тощо) наук.

Природний та соціально-економічний способи життєдіяльності людини

Людина і природа – взаємозв’язані, взаємозалежні та взаємодіючі світи. Природа для людини – це довкілля, в якому вона живе, працює, виробляє, споживає, відпочиває, розважається, відтворюється.

Людина – це єдність сукупності біологічних, духовних та соціальних нужд; біолого-фізіологічних (фізичних), духовних і соціальних, генетичних і набутих, здібностей, завдяки яким вона здатна здійснювати процес праці, соціально-економічні взаємини з іншими суб’єктами економічної системи.

Людина не має потужних щелеп, сильних лап, ведмежого нюху, орлиного зору, довічного, природою наданих тваринам “одягу” “взуття”, “житла”, “туалетів”, здатності довго жити без їжі, забезпечувати природним способом своє існування та розвиток. Ні окрема людина (індивідум), ані група людей не здатні забезпечити своє існування та розвиток у безпосередній взаємодії з природою. Їм це під силу здійснити лише будучи інтегрованими у суспільство і внаслідок створення та забезпечення своєю працею функціонування і розвитку економічної системи. А. Маршалл стверджував, що “людина одночасно є метою виробництва і його чинником” [4, с. 416].

Людина є свідомим творцем суспільства, його економічних, політичних, юридичних, культурно-мистецьких, релігійних, ідеологічних, освітніх та інших систем. Їх створення і розвиток відбувається відповідно до законів, властивостей природи, її складових, а також із властивостями людини. Соціально-економічне довкілля визріває, формується, набуває свого змісту із біологічного, духовного, соціального в людині.

Воно має бути адекватне потребам біологічного, духовного та соціального в людині. Але

поки “не судилося”. Разом з тим, основним завданням ринкової економіки є створення і надання кожній людині необхідних предметів споживання та послуг для задоволення її біологічних, духовних та соціальних нужд.

У перші тисячоліття своєї історії людина теж вела природний спосіб життєдіяльності. Навряд чи він її влаштував. Тому довелось “залучити” штучно створену “другу природу” в формі економіки. Це стало можливим тому, що людина наділена такими природними властивостями, які дозволили створити і розвивати “другу природу” і взаємодіяти з природою через створену економічну систему. Економіка стає основною формою взаємодії людини та природи. І саме в економічному середовищі людина має застосувати свої біолого-фізіологічні, духовні, генетичні і набуті здібності для створення необхідних їй предметів.

З’ясувати проблеми взаємозв’язку, взаємозалежності та взаємодії людини і природи, порівняно з цими ж явищами у рослинному і тваринному світах, незрівнянно складніше. Значно ширшими, багатоманітнішими є біологічні нужди в одязі, взутті, білизні, житлі, транспорті тощо. Ускладнюються проблеми задоволення нужд. Людина має спочатку створити особливого “посередника” – економіку, набуті здібності до праці і постійно здійснювати процес праці. Економічна система являє собою єдність продуктивних сил і економічних відносин. Отже, людина має взаємодіяти в середовищі продуктивних сил як сукупність природних біолого-фізіологічних, фізичних, психічних властивостей, а в сфері соціально-економічних відносин – як соціально-економічна істота. Продуктивні сили, економічні відносини, взаємини між людиною і довкіллям надскладна реальність. Перш ніж навчитися задовольняти свої нужди, людина має пройти складний процес розвитку. Це процес біолого-фізіологічного, фізичного та духовного “визрівання” людського організму у якому задіяні кількісні та якісні біологічні, хімічні, енергетичні, фізичні, психічні внутрішньоорганізмичні процеси та зовнішні інституції і чинники.

Об’єктивно існують різноманітні вікові періоди, стадії, фази упродовж яких відбуваються особливі біологічні, фізіологічні, фізичні, психічні процеси формування та розвитку людини.

Для з’ясування питань, у якому віці та які саме процеси життєдіяльності відбуваються в

людині необхідно, по-перше, розмежувати дородовий і післяродовий вікові періоди й, по-друге, післяродовий поділити на відрізки життєдіяльності людини в статусі утриманця, працівника чи пенсіонера. З біолого-фізіологічної точки зору – це процеси зачаття, розвитку зародку, дородового формування людини, а також “визрівання” дитячого організму, а отже і формування фундаментальних основ трудової діяльності людини.

І біологічні, і духовні чинники наявні як в складі нужд, так і здібностей до праці, самого процесу праці. Але їх суть, зміст, функції в першому і другому випадку є різними.

Біологічні та духовні нужди людини

Життя організму – це первинно процес обміну речовин і енергії, збереження гомеостазу. Він відбувається в двох основних формах – асиміляції, отримання речовин з довкілля, перетворення їх у речовини із властивостями необхідними для їх засвоєння організмом та дисиміляції – процесу окислення речовин, розпаду складних речовин до більш простих. Паралельно здійснюється процес виділення біологічної енергії.

Для того, щоб усі ці процеси відбувались, людський організм щодобово має отримати 1г білка на 1 кг ваги, 100 г жиру, 450 г вуглеводів. У структурі крові людини постійно повинен бути цукор в кількості 0,1%. Невід’ємними складовими харчування людини, які приймають участь у синтезі ферментів клітин, є вітаміни.

Важливі чинники життєдіяльності людського організму – мінеральні речовини, які поділяються на *макроелементи* та *мікроелементи*. До макроелементів відносяться кальцій, магній, фосфор, калій, натрій, хлор, сірка. Мікроелементами для організму людини є залізо, мідь, кобальт, марганець, йод, фтор, цинк, хром. Вони потрапляють в організм людини разом з продуктами харчування у вигляді мінеральних солей.

Щоденний обсяг, склад і якість їстівних речовин є чинниками, які визначають:

1) стан здоров’я людини, її клітин, тканин, судин, серця, печінки, нирок, легенів, шлунку, кишечника тощо;

2) стан рухомого апарату, кісток, суглобів, м’язів, зв’язок, фізичних чинників людського організму, гнучкості, виносливості, енергії, фізичної сили;

3) стан нервової системи, спинного та головного мізків, можливостей прояву розумових здібностей людини;

4) урівноваженість чи пригніченість морального стану людини.

Біологічними є також нужди, що зумовлюються погодно-кліматичними умовами життєдіяльності людини – в одязі, взутті, головних уборах, білизні, житлі, різних видах меблів, кухонних приладах, посуді, ложках, виделках і т.п. “Після їжі, – писав А. Маршалл, – у складі життєвих засобів, що забезпечують існування та працю людини, йде одяг, житло й тепло, коли їх не вистачає, розум стає в’ялим, а врешті підривається і фізичний стан організму” [5, с. 272]. До цього слід додати нужди в транспортних засобах, засобах зв’язку, закладах та засобах охорони здоров’я, відпочинку, спорту, засобах безпеки. Біологічні нужди людини мають визначальну роль в її життєдіяльності. Ці нужди є природними, фундаментальними. Вони зумовлюють необхідність взаємодії людини з природою, є найбільш дієвими формами мотивації людини до трудової діяльності.

Духовні нужди – це необхідність кожної людини у широких та глибоких загальноосвітніх та професійно-кваліфікаційних знаннях, усвідомленні моральних принципів, взаємин із природою, суспільством, державою, людьми іншої раси чи національності. А. Маслоу сформулював класичне визначення того, що є суттєво важливим для дорослої людини, виходячи з потреб, котрі вона має задовольняти. Він побудував таку схему ієрархії потреб:

Потреби в самоактуалізації

Потреби у повазі

Потреби в любові і приналежності

Потреби у безпеці

Фізіологічні потреби

(схема зображена у вигляді трикутника)

Вчений стверджує, що потреби вищого рівня не менш важливі, ніж нижчого. Але першочергово задовольняються потреби у виживанні та безпеці [6, с. 604].

Задоволення нужд людини є складною, важливою, досі не розв’язаною суспільствами на прийнятному, достойному людині рівні, проблемою. Втамування біологічних, духовних, соціальних нужд людини має стати основним завданням соціально-економічних систем. Людина, влада, підприємці, суспільство повинні знайти способи прийнятного розв’язання цієї проблеми.

Біологічні та духовні основи праці

Існують наступні біологічні складові людського організму як природні першооснови формування фізичних здібностей до праці: 1) рухомий апарат люського організму; 2) нервова система, особливо соматична її складова (тілесна, що регулює дії опорно-рухового апарату і всіх органів чуття); 3) біологічна енергія людини.

Рух – вагома форма адаптації людини до навколишнього середовища, та здійснення фізичної праці. Найважливішою складовою людського організму є система органів, об’єднаних в його рухомий апарат, або в опорно-рухову систему. Кістково-м’язові органи – виконавча складова людського організму. Основна роль у забезпеченні рухів належить м’язовій силі, а їх можливості визначаються ступенем свободи (сукупність напрямків, у яких може рухатись тіло). В людини налічується біля ста ступенів свободи. Рухомий апарат – фізіологічна основа фізичної праці. Він сам собою не може здійснити жодної дії без складових нервової системи. Саме вона визначає “учасників” рухових процесів, забезпечує вибірковість наявних ступенів свободи рухів, порядок і послідовність використання рухового апарату, координацію його дій. Опорно-рухова система наділена необхідними складовими нервової системи.

Життєдіяльність рослини, тварини, людини є безперервним процесом накопичення, зберігання, трансформації та витрат енергії. Організм людини має особливий біолого-фізіологічний механізм здійснення цих процесів.

Первинним всезагальним джерелом енергії є Сонце. Посередник між енергією Сонця та енергією людини – рослинний світ. Саме рослини своїми хлорофіловими клітинками вмикають процес фотосинтезу і перетворюють сонячну енергію в органічні речовини – всезагальні джерела різних форм енергії, в тому числі й біологічної. У структурі цих джерел білки, вуглеводи, жири – основні складові їжі.

Основним біолого-фізіологічним процесом виробництва енергії в людському організмі є обмін речовин і енергії, метаболізм (від гр. *metabole*, перетворення, зміни), який являє собою сукупність найрізноманітніших хімічних і фізичних перетворень, реакцій, що забезпечують життєдіяльність клітин, тканин, органів, системи органів. Обмін речовин та енергії поділяють на дві стадії: дисиміляції

(катаболізм) процесів розпаду складних органічних речовин на більш прості й асиміляції (анаболізм) – синтез цих речовин у такі, що легко засвоюються організмом людини (білки, амінокислоти, ліпіди тощо). В першому випадку органічні речовини, що надходять із їжею окисляються, харчові продукти розщепляються до вуглекислого газу та води і в результаті виділяється енергія. У другому енергія витрачається на перетворення в клітинах, наприклад, білків, що надходять з їжею у різні види білків, необхідних для клітин. Енергія, яка виробляється людським організмом, необхідна для здійснення внутрішньоорганізмичних процесів, фізичного та духовного розвитку, уможливлення процесу праці.

Духовний світ людини безмежний, різноманітний, потужний, неосяжний. Людина, з одного боку, є втіленням духовних нужд, а з іншого – широко використовує духовні чинники в процесі праці.

Слід розмежовувати: 1) сутнісні питання структури, функцій біологічних органів нервової системи; 2) їх здатність забезпечувати формування та функціонування знань, емоцій, почуттів, принципів, цінностей, інших духовних явищ та процесів; 3) систему духовних складових людини; 4) способи і джерела формування духовних властивостей; 5) зміст та форми реалізації духовного в трудовій діяльності людини.

Тіло людини – це сукупність не лише клітин, органів, системи органів, кісток, м'язів, тканин, але і специфічних клітин – нейронів, головного та спинного мізків, нервової системи. Людський організм наділений живою нервовою системою, психічними структурами, здатними здійснювати психічні процеси і тим самим виконувати духовні функції. Завдяки своїй особливій біологічній будові нервова система здатна здійснювати надскладні незбагненні за сутністю фізіологічні процеси, виконувати функції регулятора і контролера “поведінки” усіх внутрішніх складових людського організму. Залежно від того, які саме функції виконують ті чи інші складові нервової системи, їх поділяють на соматичну та вегетативну. Соматична регулює опорно-руховий апарат і всі органи чуття, вегетативна – процеси обміну речовин та роботу всіх внутрішніх органів.

Органи, які забезпечують зв'язок людини з довкіллям І.П. Павлов назвав аналізаторами (сукупність органів нервової системи, що здійснюють постійний зв'язок із внутрішньо-

організмичними процесами та довкіллям). Основними структурними складовими аналізаторів є рецептори, провідні нервові шляхи і мозкові закінчення.

Найменш вивченим органом людини, який має здатність отримувати інформацію, переробляти її, сортувати, аналізувати, робити висновки, зберігати в пам'яті все побачене, почуте, прочитане є *мозок*. Клітинами мозку є нейрони. З моменту народження в мозку людини знаходиться 14 млрд нейронів. Кожен з них може встановлювати зв'язок з 2–5 тис. інших нейронів. Загальна кількість нейронів з віком зменшується. Після 25 років життя кількість нейронів щоденно зменшується на сто тисяч. Мозок виконує роль управління всіма органами і системами органів, регулятора всіх біологічних процесів. Він генерує за день більше електричних імпульсів, ніж телефони світу разом узяті.

Мозок народженої людини – це потужний орган розумових здібностей, в ньому генетично запрограмовані можливості її розвитку, вдосконалення через його активну роботу. Робота мозку є процесом наповнення його знаннями, світоглядом, моральними чинниками, вірою, етнічними уявленнями, усвідомленням своєї національної приналежності, розвитком здібностей. Мозок – орган не лише пізнання світу, накопичення знань, а й регулятор їх використання. Всі надбання людства досягнуті завдяки біологічній будові мозку, неперевершеним можливостям розуму. Ефективність роботи мозку отримало назву інтелекту. Інтелект – це не лише швидкість з якою відбуваються в організмі розумові процеси, але й глибина, гнучкість процесу мислення, вірність і точність отриманих результатів.

Нервова система людини виконує наступні функції: 1) збирає інформацію про наявність в організмі необхідних живильних речовин, стан здоров'я людини, фізіологічні процеси; 2) аналізує, контролює, регулює, узгоджує усі біологічні процеси клітин, тканин, органів та їх систем; 3) дає необхідні команди складовим організму; 4) інформує про стан справ у сферу свідомості; 5) є біологічною основою формування та здійснення усіх психічних (духовних) процесів людини; 6) виконує керівну та регуляторну роль щодо діяльності складових рухового апарату людини.

Основними складовими змісту духовного є пізнавальні процеси, світосприйняття, світогляд, знання, моральність, почуття, емоції.

Отже, на боці людини, її організму виокремлені елементи, які є біологічною основою її участі в суспільній праці. Тим самим нами обґрунтована суть тих складових, якими вона долучається до взаємодії із продуктивними силами та економічною системою.

Взаємозв'язок, взаємозалежність та взаємодія людини і економіки

Економіка – це штучно сформоване середовище виробництва, розподілу, обміну, споживання, яке людина створила, розташувала між собою і природою, та взаємодіє з нею. Саме через економічну систему людина долучає природні та інші види ресурсів у виробничий процес.

В економічній системі наявні дві засадові складові – продуктивні сили та економічні відносини. Основними структурними елементами перших є матеріально-речові та трудові ресурси. Матеріальні економічні ресурси – фундамент створення робочих місць матеріально-технічної складової продуктивних сил, до яких через відповідні економічні важелі долучається людський ресурс. Цей процес здійснюється саме через робочі місця.

Економічні відносини виникають між їх суб'єктами (переважно з протилежними інтересами – продавець товару і покупець, працедавець і працєємець, боржник і кредитор) з приводу того чи іншого об'єкта. Це взаємини між людьми з приводу виробництва та привласнення його результатів. Відтак людина, по-перше, взаємодіє з природою через робоче місце, тобто застосовуючи знаряддя праці, матеріали, сировину, відповідні технології, власні здібності до праці, витрачаючи робочу силу. І, по-друге, ця взаємодія опосередковується економічними відносинами. В першому випадку людина залучає рухомий апарат, біологічну енергію, фізичну силу (природні, генетичні властивості) вміння, навички (набуті фізичні чинники), професійно-кваліфікаційні знання (духовні властивості); в другому – застосовує духовні чинники іншого складу – здатність на вигідних для себе умовах укласти трудову угоду, здійснити торгівлю обладнанням, отримати кредит тощо.

Трансформація біологічних, духовних здібностей до праці в їх економічні форми

Людина як працівник входить в економічну систему двома основними складовими: 1) біо-

логічними, духовними, соціальними потребами та 2) фізичними і духовними здібностями до праці. До того ж вона повинна оволодіти здатністю економічно взаємодіяти з працедавцями. Кожна з цих складових людини взаємодіє з відповідними секторами економічного довілля.

Ринкова форма людських потреб. Дж. К. Гелбрет зазначав: "...усе суспільне життя є тканиною, яка складається із тісно переплетених ниток ..., складним процесом, в якому причини перетворюються в наслідки, а потім знову у причини" [7, с. 376]. У ринковій системі об'єктивно виникає економічний механізм трансформації потреб як біологічних та духовних властивостей людини у відповідні економічні форми. Процес такої трансформації наступний: 1) усвідомлені потреби трансформуються в потреби; 2) економічною формою потреби є попит; 3) попит набуває реальної економічної сили тоді, коли він трансформується у платоспроможний попит, який становить ресурс, реалізація якого дозволяє задовольняти потреби людини. Економічною формою потреб є платоспроможний попит:

$$D = N - N_1,$$

де, D – платоспроможний попит людини на предмети та послуги, котрі задовольняють біологічні та духовні її потреби;

N – загальний обсяг біологічних та духовних потреб;

N_1 – обсяг незадоволених потреб людини.

Платоспроможний попит є проблемою, яка розв'язується в іншій економічній сфері – праці та заробітній платі. Для того, щоб перетворити потребу у платоспроможний попит індивід має застосувати в економічній сфері свої здібності до праці. У реальній дійсності існує розрив між значимістю біологічного, духовного, соціального в людині для її життя і розвитку, і розвитку "другої природи", виробництва речей і послуг та тим, наскільки враховуються біологічні, духовні, соціальні потреби людини економічною системою, владою, підприємцями взагалі та економічною системою праці і заробітною платою, пенсійною системою, зокрема. У рослин і тварин проблеми живлення і задоволення біологічних потреб вирішуються значно ефективніше, ніж у суспільствах багатьох країн.

Ринкова форма праці. Людські ресурси, як і потреби, в ринкову економіку залучаються внаслідок трансформації біологічних, духовних чинників людини в економічні форми. У цьому процесі беруть участь біологічні і ду-

ховні властивості й здібності людини, а також наявні в економічній системі соціально-економічні принципи, норми, умови.

Біологічні та духовні властивості людини – фундаментальна основа здібностей до праці, входять в економічну систему через інші механізми. Поєднання природних властивостей рухомого апарату з навчальним процесом є джерелом формування фізичних здібностей до праці. В робочій силі вони існують у формах професійних вмінь та навичок, фізичній силі, витривалості, біологічної енергії, кваліфікації. Духовні генетичні задатки та навчання – передумова формування професійних знань, кваліфікаційного рівня освіченості, інтелекту. Моральні властивості природного та набутого характеру стають основою сумлінності, відповідальності, бережливості особи.

На рівні сфери праці, де людина є лише одним із видів економічних ресурсів, виокремлюється наступна об'єктивно існуюча взаємозалежність: робоче місце – праця – фізичні і духовні здібності людини до праці. Робоче місце – визначальний чинник у наведеній моделі. Воно є сукупністю завдань, операцій, які мають бути виконані працівником; визначає зміст праці, послідовність здійснюваних операцій, міру відповідальності за спосіб, ефективність використання знарядь та предметів праці, інструментів, паливних та енергетичних ресурсів; вимоги щодо здібностей працівника (фізичної сили, виносливості, вмінь, навичок, знань, сумлінності, відповідальності).

Робоча сила – сукупність фізичних, розумових, духовних властивостей та здібностей людини, завдяки яким вона може здійснювати процес праці. Природною, біологічною (генетичною) та набутою фізичною і духовною основою робочої сили є рухомий апарат люського організму, нервова система, мозок і його розумові задатки. Робоча сила існує в самій людині, це частка її суті, потенційна здатність до праці.

Праця – це зовнішній вияв робочої сили, процес взаємодії людини з природою, коли людина пристосовує речовини природи до своїх нужд, виготовляючи життєві блага. Й.А. Шумпетер зауважував, що "...ми можемо розглядати усі блага як певний "набір" послуг праці і землі" [8, с. 76]. Праця є процесом діяльності рухомого апарату, рецепторів, аналізаторів, мозку, що забезпечують цілеспрямованість та осмисленість дій, процесом впливу людини на сили природи, її предмети. В процесі праці

людина витрачає робочу силу. Робоча сила – передумова праці, праця – функція робочої сили (*рис.*).

Вид праці – одна із важливіших якісних її характеристик. Кожен із видів праці відрізняється від інших знаряддями, предметами праці, інструментами, формами виконуваних працівником рухів, особливостями здійснюваних функцій та операцій і результатом, видом виробленої продукції чи наданої послуги. Складність праці – інша важливіша форма якості праці. Якщо вид праці визначає як і за якою послідовністю здійснюється працівником процес праці, то складність – наскільки просто, чи ні, легко чи важко людині оволодівати працею різного рівня складності. Складна праця вимагає вищих здібностей, майстерності, знань, вміння. Кількість праці – його кількісна характеристика. Визначається показниками затрат біологічної енергії працівника, або показниками тривалості робочого дня та інтенсивності праці. Кількість праці – це та його міра, яка є похідною від тривалості робочого дня, інтенсивності та елементи якої мають узгоджуватися із фізіологічними можливостями людини. Важкість праці – міра фізичної сили, яку треба застосувати для виконання встановленого завдання.

У чистому вигляді фізичної праці не існує. Вона завжди є взаємоневід'ємним, взаємодоповнювальним симбіозом фізичного та розумового. Але значна частина її видів характеризується переважанням фізичної складової. Фізична праця найпритаманніша ручній та первинним формам механізованої праці. Розумова праця – вид праці, в якому основна роль належить розумовій, інтелектуальній, творчій праці. Інтелектуальна праця – категорія, яка певною мірою є тотожна поняттям розумової, творчої праці. Творчість – явище, яке протилежне механічному процесу праці. Це розумова пізнавальна діяльність, змістом якої є вдосконалення техніки, технології, зміна властивостей предметів праці, самого процесу праці, його організації, економічних відносин, що опосередковують процес праці, науководслідницька праця, діяльність у сферах освіти, мистецтва. "Регулятивні механізми доцільної поведінки живих істот, – зауважує В.А. Роменець, – можна розділити на адаптивні і творчі. Адаптація полягає в такому пристосуванні до довкілля, коли організм змінюється, а воно залишається незмінним. Творчість передбачає активну зміну середовища

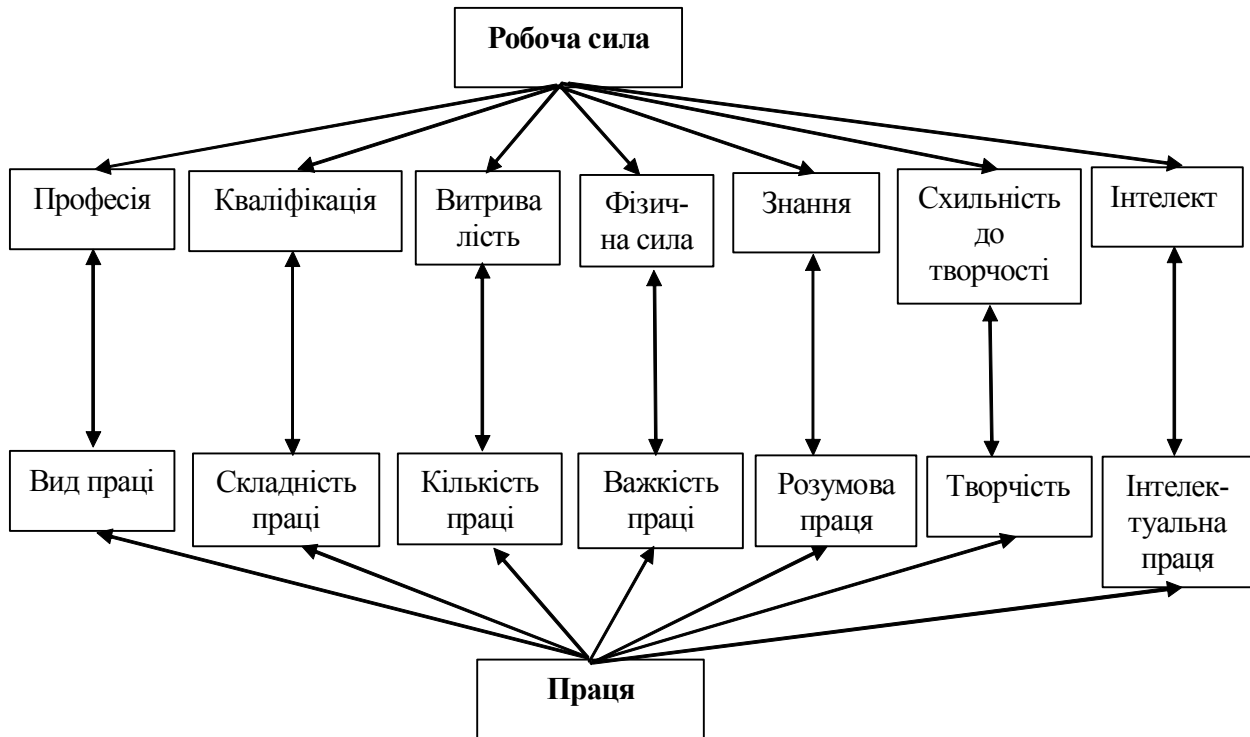

Рис.

Схема взаємозалежності вимог робочого місця, структури праці та робочої сили

людиною. Все її життя складається з процесів адаптації і творчості, які взаємодіють між собою” [9, с. 175].

Усі елементи змісту праці подані в робочій силі (вид праці – професією, складність – кваліфікацією, кількість праці – витривалістю, важкість – фізичною силою, творчість – схильністю до творчої діяльності тощо). Професія – це вид знань та вмінь. Кваліфікація вирізняється рівнем професійних знань, умінь та навичок. Фізична сила, витривалість – єдність фізичних, генетичних, спадкових та набутих внаслідок фізичних навантажень властивостей людини. Схильність до творчості має генетичне коріння. У кожній людині містяться більшою чи меншою мірою задатки творчості, але лише не багатьом властиві геніальні здібності. Теорія робочої сили і праці є складовою загальної економічної науки, яка з’ясовує які саме генетичні задатки і набуті вміння та знання людина повинна мати, щоб через робоче місце могла поєднатися з засобами виробництва і долучитися до системи продуктивних сил та зреалізувати фізичні і духовні здібності до праці. Тобто тут не йдеться про економічні відносини між працеемцем і працедавцем.

Однією з важливіших функцій, які виконує соціально-економічна система, є поєднання

робочої сили і засобів виробництва. Відомий французький вчений Ж.Б. Сей стверджував, що “...союз між працею, капіталом і талантом – це той союз, результатом якого повинні стати для людської сім’ї велика кількість благ та їх кращий розподіл” [10, с. 201]. На кожному етапі розвитку суспільства формуються, набувають тієї чи іншої суті, виконують важливі функції соціально-економічні відносини щодо праці і заробітної плати. Це сукупність економічних, політичних, соціальних, юридичних, адміністративних, організаційних умов поєднання робочої сили і засобів виробництва, залучення людей до праці, економічної мотивації трудової діяльності, визначення режиму робочих та позаробочих днів, робочого часу, відпочинку, умов відпусток, пенсійного забезпечення та багато іншого. Історії відомі різні соціально-економічні форми залучення людей до праці – общинна, рабовласницька, феодална, ринкова і так звана соціалістична. На певному етапі розвитку суспільства набуває загального статусу ринкова система залучення людей до праці, поєднання робочої сили і засобів виробництва. Ринок праці – ключовий елемент ринкової економічної системи. Він є важливою складовою ринку ресурсів, до якого, окрім ринку праці, відносять ринки капіталів

і природних ресурсів. Особливістю ринку ресурсів є те, що ціни та попит на них залежать від цін і попиту на споживчі товари і послуги. Фірми можуть закупити лише ті виробничі ресурси, використання яких дозволяє виробляти ті товари споживчого ринку, на які є попит. Для виробництва товарів і послуг необхідно вирішити важливу суспільну проблему – поєднати засоби виробництва і власне працю у єдиному процесі. Засоби праці, предмети праці і процес праці – невід’ємні моменти процесу виробництва. Вони перебувають у такій взаємозалежності, коли відсутність будь-якого із них означає неможливість самого процесу виробництва. Поділ праці і виробництва, історичний процес концентрації засобів виробництва в руках одних верств населення і втрата іншими, призвели до того, що засоби виробництва і працівники роз’єдналися, відокремилися один від одного. Але виробництво товарів і послуг не може відбуватися, якщо засоби виробництва не поєднані з працею. За умов відокремленості засобів виробництва і працівника об’єктивно виникає необхідність в певній соціально-економічній формі їх поєднання.

Ринок праці виділяється із загальної ринкової структури саме тому, що тут існує особливий об’єкт купівлі-продажу. Ринок праці є специфічною соціально-економічною системою виконання важливих організаційних, економічних, соціальних функцій:

- місце, де працівник може знайти собі роботу відповідно до власних здібностей, а підприємець – підібрати собі працівника, який за фахом, кваліфікацією, здоров’ям, фізичними і моральними якостями відповідав вимогам;

- економічна форма визначення витрат працедавців на придбання праці і розміру доходів найманих працівників;

- формує не тільки ціну праці, але й відображає процес її зростання чи зменшення під впливом певних причин;

- визначає пропорції між кількістю робочих місць і кількістю працівників, які мають бажання отримати роботу, тобто певний рівень безробіття (зайнятості);

- виконує функцію перерозподілу робочої сили між галузями економіки, окремими підприємствами у зв’язку із структурними змінами сфери виробництва, банкрутством;

- визначає, працівників якого фаху і якої кваліфікації повинна формувати система підготовки і перепідготовки трудових ресурсів,

у якому напрямку, коли і як вона повинна вносити необхідні зміни.

Також ринок праці створює специфічний механізм саморегулювання, основними структурними елементами якого є:

- попит на працю;
- пропозиція праці;
- ціна праці (заробітна плата);
- конкуренція працездатців (за найвигідніші умови праці та її оплати);
- конкуренція працедавців (за найм найкваліфікованіших і найбільш сумлінних працівників).

Через зазначені елементи економічного механізму ринку праці вирішується доля кожної людини за такими важливими моментами як відповідність фахового рівня працівника змісту і характеру його роботи, рівня оплати праці, її умов, перспективи професійного зростання і підвищення рівня життя. Але це вже тема подальшого дослідження.

1. Маркс К., Енгельс Ф. Письма о “Капитале”. – М.: Политиздат, 1986. – 128 с.

2. Функціональна анатомія: Навч. кн. / За ред. Я.І. Федонюка, Б.М. Мицкана. – Тернопіль: Богдан, 2007. – С. 4.

3. Роменець В.А. Психологія творчості: 2-е вид. – К.: Либідь, 2001. – С. 22, 175.

4. Маршалл А. Принципы экономической науки. – Т.1. – М.: Изд. группа “Прогресс”, 1993. – С. 416, 209.

5. Грейс К., Бокум Д. Психология развития. – СПб.: Питер, 2007. – 604 с.

6. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество. Избранное Дж. К. Гэлбрейт. – М.: Эксмо, 2008. – 376 с.

7. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Изд. “Прогресс”, 1982. – 442 с.

9. Сей Ж.Б. Трактат политической экономии. Библиотека экономистов: Ж.Б.Сэ, Ф. Бастиа. – М.: Типо-Литография О.И. Лушкевич и К., 1896. – 201 с.

АНОТАЦІЯ

Буян Іван Васильович.

Ринкова система праці – сучасна економічна форма взаємодії біологічного, духовного, соціального в людині з природою.

Економічна теорія практично не доходить до таких життєвих “дрібниць”, як біологічні, духовні та соціальні нужди людини, як роль біологічного та духовного у її взаємодії з економічною системою. Метою цього дослідження є спроба розпочати процес формування теорії сутнісного змісту, місця, ролі та значення взаємозв’язку, взаємозалежності та взаємодії біологічних, духовних, соціальних чинників людини і тими чи іншими явищами, процесами ринкової системи праці. Надбання, що з’являться внаслідок розробки цієї теми, можливо, наведуть на думку про виокремлення

нового біологоекономічного напрямку в науці. У статті застосовується метод залучення до процесу дослідження економічних проблем людини, організмів рослин і тварин, таких їх властивостей, як нужди і відповідні їм способи та механізми вгамування потреб. Розглядаються рослинні, тваринні та людські способи життєдіяльності. Метод попереднього вивчення простого дозволяє краще зрозуміти більш складне. Розмежовуються біологічна та духовна нужденність людини, з'ясовується їх суть, структура, значущість та способи їх задоволення, а отже і взаємозв'язок нужденності людського організму та фізичних і духовних здатностей усупільненої особи до процесу праці. Розглядаються питання змісту і структури рухового апарату організму, його ролі у формуванні фізичних трудових здібностей, а також складові нервової системи людини, мозку як біологічної основи духовного сегмента цих здібностей. Вивчається проблема трансформації особистої нужденності, розвитку фізичних і духовних здібностей особистості до праці у їх економічному формовив'явленні.

АННОТАЦІЯ

Буян Иван Васильевич.

Рыночная система труда – современная экономическая форма взаимодействия биологического, духовного, социального в человеке с природой.

Экономическая теория практически не достигает таких жизненных “мелочей”, как биологические, духовные, социальные нужды человека, как роль биологического, духовного в его взаимодействии с экономической системой. Целью данного исследования является попытка начать процесс формирования теории сущностного, содержания, места, роли и значения взаимосвязи, взаимозависимости и взаимодействия биологических, духовных, социальных свойств человека и теми или иными явлениями, процессами рыночной системы труда. Результаты, которые возникнут вследствие разработки темы, возможно, наведут на мысль о необходимости выделения нового биолого-экономического направления в науке. В статье применяется метод привлечения к процессу исследования экономических проблем

человека, организмов растений и животных, таких их свойств как нужды, различные способы, механизмы их удовлетворения. Метод предварительного исследования простого позволяет легче понять сложное. Разграничиваются биологические и духовные нужды человека, исследуется их сущность, структура, значимость, условия, способы их удовлетворения, а следовательно и характер взаимосвязи потребностей человеческого организма и физических, духовных способностей к процессу труда. Рассматриваются вопросы содержания и структуры двигательной системы организма, его роли в формировании физических трудовых способностей, а также составляющие нервной системы человека, мозга как биологической основы духовного сегмента этих способностей. Изучается проблема трансформации нужд, развития физических и духовных способностей личности к труду в их экономическом формовывявлении.

ANNOTATION

Buyan Ivan.

Market Labour System – the Modern Economic Form of Interaction of Biological, Spiritual, Social in a Human with the Nature.

Economic theory practically does not touch upon such issues as the role of biological and spiritual in the process of human's interaction with the economic system. The aim of this research is to initiate a process of forming the theory of essential content, place, role and meaning of interconnection, interdependence and interaction of biological, spiritual, social factors of a human and some phenomena, processes of market labour system. The vegetable, animal and human ways of life are considered. The biological and spiritual needs of a human are analyzed, their essence, structure, significance and ways of their satisfaction, as well as the interconnection of the needs of human organism and physical and spiritual aptitude of a civilized person to the process of labour are defined. The problem of transformation of a human's needs, development of physical and spiritual aptitudes of a personality to work in their economic shape is studied.

Надійшла до редакції 29.03.2011.